

fragmenti o toleranciji

luka santrač

„Pošto je vezana za ugasli žar, za neuravnoteženost ne iz viška, nego iz manjka energije, tolerancija nije u stanju da očarava mlade ljude. . . Uporedo sa slabljenjem moje energije jačala je moja sklonost prema toleranciji. Najzad, nisam više bio mlad: drugi čovek ukazivao mi se kao biće koje se može zamisliti, pa čak i kao stvarno biće.“

Emil M. Sioran

Ko prvi ispoljava zahtev za tolerancijom ili za većim stepenom tolerancije u društvu? Naravno da se najpre radi o onima koji su na bilo koji način sprovedeni da samorealizuju svoju osobnost, da slobodno izraze i zastupaju svoje mišljenje, da deluju u određenom poduhvatu na sebi svojstven način, ili u saglasnosti s karakterom šire ili uže zajednice kojoj pripadaju ili joj žele pripadati. Ako za čas bacimo pogled na našu jugoslovensku zbilju, postaje jasno da svaki i pojedinačni ili osobni modus gubi bitku sa supstancijalnim celinama različitog tipa. Evidentno je do krajnosti sprovedeno utapanje u svoje nacionalne okvire, opštinske regije, narodnosne grupe, konfesionalne zajednice, religijske sekte, i sijaset drugih tabora i taborčića sa njihovim »vodama« i pretpostavljenima. U ovim teškim i složenim situacijama našeg vremena, posebno u ovom našem podneblju, najteže je zastupati samog sebe; tj. imati vlastito mišljenje, bez omamljujućih natruha zvaničnih i poluzvaničnih ali u svakom slučaju polarizujućih svesti, kojima nije do jedinstva nego do sukoba i dominacije nad drugim isto tako užagrenim i »oplemenjenim« svestima. *Pro et contra* je zaživelo kao modus one uže političke i one šire javne artikulacije interesa, u kojem ne može biti mesta istinskom demokratskom dijalogu; niti može, u ovakvom miljeu, biti predložena prava demokratska i humanistička vizija našeg na različitim pluralizmima osnovanog društva. Na ovim prostorima itekako ima smisla zahtevati toleranciju, govoriti i pisati o njoj, upućivati i opominjati ljude na svo zlo koje proističe iz uskogrudosti, častoljublja i samovolje. Tolerancija je neodvojiva od slobode i autonomije, a koji se istinski mogu ostvariti tek u komunikaciji sa drugima. »Stoga je tolerancija — piše Gabriel Marsel — na neki način odnos prema drugome, ili prema drugome ukoliko je drugi.« Uz to, znamo da se radi o poželjnom odnosu, sa zahtevom za univerzalnim važenjem, pri čemu onaj koji ga praktikuje ostvaruje jednu pozitivnu vrednosnu normu: nešto što u svakom slučaju daje moralni dignitet osobi o kojoj je reč. Ali radi se o posve konkretnom odnosu iz kojeg proističu raznovrsne protivrečnosti i sukobljavanja normativnog i stvarnog, onoga što se hoće i onoga što stvarno jeste. U svet oskudice, kako bi rekao Sartre, gde su različita nasilja »babice napretka«, tolerancija je neka vrsta luksuza, a sloboda često glas vapijućeg u pustinji i primamljiva fatamorgana.

Tolerancija je vrlo rastegljiv pojam, podložan nizu najčešće suprotstavljenih značenja. Ponekad se teško oteti utisku da, zapravo, niko i ne poseduje ozbiljno tumačenje problema tolerancije, koje bi bilo šire prihvatljivo i dakako, potvrđeno u praksi. Čini mi se da je svagda reč o fragmentarnom pristupu, o fragmentarnoj slici tolerancije, koja, ako stvari tako stoje, i ne može biti drugačija.

»Ono što mi nazivamo tolerancijom«, piše G. Marsel u eseju »*Fenomenologija i dijalektika tolerancije*«, obuhvata u stvari raspon značenja koja otprilike idu od psiholoških raspoloživosti — koje se, uostalom, također kreću u rasponu od dobrohotnosti, preko ravnodušnosti do odbojnosti — preko latentnog makijavelizma pa sve do duhovnoga dinamizma posve različite naravi, dinamizma koji u onostranosti nalazi svoje uporište i svoju pokretačku snagu?«

Što se tiče ove poslednje kategorije u citiranom tekstu, kategorije duhovnog dinamizma, uputio bih radoznalog čitaoca na shvatanje koje zastupa katolički filosof Gabriel Marsel. On je, primera radi, u ljubavi i milosrđu video one snage koje bi, po njegovom mišljenju, mogle da dovedu do istinskog ostvarenja tolerancije u ljudskom životu. Čovek »jest s ove ili s one strane tolerancije«: on je zadužen i obavezan višom voljom da štiti »svete interese« koji transcendiraju njegovu osobnost, što je granični slučaj apsolutne religije. Tek kroz božansku ljubav onostranost prestaje da deluje kao spoljni objekt koji na nešto prisiljava; čitav proces oživljava ponovo u unutrašnjosti kako bi oslobodio subjektu zbilju i dao prostora veri. Ponesen spasonosnom ljubavnom iluzijom i milošću Spasitelja, Gabriel Marsel zaključuje:

»Rečeno jasnim jezikom: u sebi prepoznajem da se vrednost verovanja sastoji u tome što ono izražava moje biće, moju subjektivnu zbilju; prema tome, i vjerovanje različito od mog bit će za me izraz — premda različit — neke druge osobne zbilje koju također treba zaštititi. Čini mi se da će se na tome zahtevju temeljiti svaki personalistički pokušaj u širem smislu te reči, pokušaj koji bude išao za tim da utemelji i dokaže opravdanost tolerancije.«

Ispitivanje sfere političkih stavova, pokazuje da se u tom slučaju transcendentija uopšte ne može uzimati u razmatranje. Čovek se tako prebacuje s ovu stranu tolerancije, dok je maločas bio s onu stranu tolerancije, gde je bivao pukim posrednikom između više sile i osobne zbilje drugog subjekta. Unutar uže političke sfere tolerancija se može bez opasnosti praktikovati samo unutar određenih granica koje, uostalom, nije moguće a priori zacrtati. Ali i tu je u načelu nedopustivo »da se s misaonim bićima ili onima koji na to pretendiraju — pa čak i onda kad nam ciljevi za kojima idu izgledaju posve zli-postupa kao sa kužnim štakorima ili s komarcima koje treba potamaniti.« Društvo, inače, G. Marsel naziva »kraljevstvo nepouzdanosti«, koje nije u stanju da utemelji toleranciju niti da, s njom izade na kraj.

Sioranova vizija tolerancije, koja uočava samo njenu negativnu stranu, sasvim je nešto drugo od poziva na ljubav i milosrđe. Sioran, taj »nepopravljivi liberal«, vreda naš demokratski ukus i neke nama drage uspomene, bez kojih smo mi, deca demokratije i slobode, nezamislivi i nemogući. On nije našao nešto na čemu bi trebalo neprestano insistirati, a sve zbog navodnog očuvanja te iste demokratije i slobode; koja je, uostalom, po shvatanju Sioranovom, samo još jedna iluzija više o nama samima. Tolerancija nije samo sinonim za slobodu — misli Sioran — već i za duh u čijoj razgradnji i uništenju ona neposredno učestvuje. Zbog nje propadaju ne sažno pojedinci, nego čitave civilizacije i kulturni organizmi u celini.

»Stvar je, naime, u tome što tolerancija nije drugi, neuobičajen naziv samo za slobodu, nego i za duh; a duh, još kobniji po carstva nego po pojedince nagriža te džinovske tvorevine, dovodi u pitanje njihovu postojanost i ubrzava njihovo raspadanje.«

Ostajemo zaprepašćeni pred činjenicom Sioranove beskrupuloznosti i ničeoški intoniranog govora: »Slobode cvetaju samo u bolesnom društvenom telu: reči »tolerancija« i »nemoć« imaju isto značenje. To je očigledno u politici, kao i u svemu.«

Podemo li za Sioranom, kao god i za G. Marselom, ugao našeg gledanja na svet se pomera u jednom pravcu. Sadašnjost postaje prazna i ispijena lešina, ponajčešće zahvaljujući vampirima prošlosti koji se podižu iz svojih hladnih i mračnih grobnica. Ne upotrebljavamo glogov kolac; jer mitska svest nam je, kako mislimo, ostala za petama, u prašumi neznanja, sujeverja i zabluda. A mitske svesti ne samo da ima, nego se stvaraju novi mitovi. Ne bismo trebali otići tako daleko! Ne trebaju nam apstraktni subjekti koji, po prirodi stvari gube vezu sa konkretnim odredištima u zbilji, a završavaju najčešće u tiraniji. Ne stoji slučajno jedno poglavlje u knjizi »Istorija i utopija« E. M. Siorana pod nazivom »Tirani kao učitelji«. Treba li takode podsetiti da su najveći zločini izvršeni baš »ad gloriam Dei«.

I Markuzeov govor o toleranciji propušta da u konkretnom istorijskom subjektu pronađe onu snagu koja će ozbiljiti toleranciju kao univerzalan odnos.¹ Tolerancija ostaje u sferi nedostižnog ideala i kao zahtev transcendentnog uma, odnosno kao regulativna ideja. Postoji realna opasnost, istorijski potvrđena, da iznađeni subjekt promene »prevrši meru« i da istakne sebe kao čuvara istine, jedinog koji je zadužen da o njoj brine. Na tu opasnost, ali sa sasvim drugim ciljem nego mislilac kojeg ćemo uskoro navesti, ukazuje G. Marsel u već pominjanom tekstu na sledeći način:

»Pravi problem se sastoji u ovome: da li pretpostavljena savršena sigurnost dotične osobe da je u istini, isključuje svaku mogućnost da doista bude tolerantna prema onima, koji misle drugačije?«

Videli smo kakav je odgovor ponudio ovaj filosof. »Savršena sigurnost« za njega je nešto što postoji i što se može pravdati višim silama. Na jednom drugom planu, više socijalno-klasnom, taj problem razmatra i Milan Kovačević u svom delu »Preobražaj prakse«, gde kaže:

»Revolucija nije moguća bez idejnog jedinstva, a marksizam je upravo taj koji, pošto je uglavnom istinit, može sintetizovati sve socijaliste, on je »jedini sposoban da rukovodi svetskom oslobodilačkom borbom proletarijata« jedino istina ima pravo na ekumenske pretenzije. Čak i uže gledano, u praksi partijskog života, monolitnost idejnog uverenja je bezuslovna, »organizaciono jedinstvo bez idejnog je besmisleno«. Kada bi ta jedna istina (istina je uvek jedna) bila bar donekle problematična, moralo bi se prema drugim istinama imati više obzira, princip tolerancije bi imao smisla: ako ne znamo svu istinu, ako nismo sigurni da smo u pravu, onda se mora biti tolerantan prema drugačijim mišljenjima.«²

Postavimo tezu: mi možemo tolerisati svakovrsna mišljenja ali ne i delovanja. Nećije mišljenje samo po sebi ne ugrožava moju subjektivnost, ali je očigledno da do toga dolazi čim se počne delovati u određenom smislu, koji može ali i ne mora biti identičan sa svojim »korelativom« u mišljenju. Stvarnost je stvarnost delovanja a ne mišljenja! Gabriel Marsel kaže da je tolerancija »na razini delovanja, ono što je razmišljanje na razini misli«. Samo bića koja deluju mogu ući u nekakav odnos, a tu se onda traži jedinstvena akcija i jedinstveno stremljenje. Ideja i praksa proširenja čovekove slobode su imanentni društvenoj zbilji. Na tom planu, planu društvene zbilje, moraju se tražiti subjekti promene, koji će ideju tolerancije, koja se ipak otkriva u iskustvu istorijskih poduhvata, ozbiljiti u praksi na način primeran spoznaji o izuzetnoj odgovornosti čoveka za svet u kome živi.

Naša moderna civilizacija izgradila je univerzalna sredstva za komunikaciju među ljudima, ali je posve evidentno i to da je sa sobom donela lokalizme različitih vrsta koji se sukobljavaju na samoj ivici, ako ne već i okrilju apsurdna i njegovih užasavajućih performansi. Otkud to? Zašto je svet u fazi svog najvećeg procvata mogućnosti za oslobodilačke i humane solucije, opasno stao uz sam bok katastrofičnoj viziji budućeg? Opominjemo se onog čarobnjaka koji nije više u stanju da upravlja silama koje je izazvao. Svi strepimo i drhtimo pred onim što, već koliko sutra, može da nas uništi. Ima li leka protiv ove nesаницe koja nam stvara nesnosne glavobolje? Čovek traži izlaz kao što ga je tražio (i nalazio, valjda!) uvek, u kriznim situacijama po svoj vlastiti opstanak. Ali on danas, kao nikad ranije, stoji licem u lice sa svojom najvećom opasnošću i svojim najvećim izazovom. Kao ljudska vrsta, koja još uvek nosi u sebi snagu moralnog rasuđivanja, čovek ne prestaje da veruje da je izlaz moguć i da će se on ipak pronaći.

1. Od neprihvatanja do zavaja, G. Marsel, str. 227.

2. Ibid., str. 238.

3. Ibid., str. 231.

4. Istorija i utopija, Emil M. Sioran, str. 33

5. Ibid., str. 17

6. »Snage emancipacije ne mogu se poistovetiti ni s kojom društvenom klasom koja, zahvaljujući svojim materijalnim uvjetima, nije opterećena lažnom svesću.« (Herbert Markuze, esej Represivna tolerancija u knjizi Kritika čiste tolerancije, str. 100.)

7. Od neprihvatanja do zavaja, str. 234.

8. Preobražaj prakse, Milan Kovačević, str. 107.